

ПОРЯДОК ПРОВЕДЕННЯ ПІДГОТОВЧОЇ ЧАСТИНИ СУДОВОГО ЗАСІДАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ

КИСЛЯК Н.С. - здобувач кафедри кримінального права, процесу і криміналістики Прикарпатського юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія»

УДК 343.112

В статті досліджуються теоретичні та практичні проблеми проведення підготовчої частини судового засідання в уголовном производстві по примененію принудительных мер медицинского характера. На основе положений действующего законодательства Украины автор устанавливает перечень лиц, участие которых в судебном разбирательстве уголовного производства по примененію принудительных мер медицинского характера, является обязательным. С учетом позиций ученых анализируется целесообразность и порядок принятия решения об участии в судебном разбирательстве лица, в отношении которого предполагается применение принудительных мер медицинского характера.

Ключові слова: підготовка частини, судовий розгляд, захисник, законний представник, психічний розлад.

Постановка проблеми

Глава 39 КПК України закріплює додаткові гарантії забезпечення прав та законних інтересів осіб, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, як на стадії досудового розслідування, так і судового розгляду.

Як вбачається зі змісту § 3 глави 28 КПК України частинами судового розгляду є підготовка частини, стадія дослідження доказів, судові дебати, останнє слово обвинуваченого, постановлення вироку.

На кожному із зазначених етапів процесуальні дії учасників кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру мають свої особливості. Повною мірою це стосується також і підготовчої частини судового розгляду.

Водночас, у чинному КПК України (главі 39) відсутня спеціальна норма, яка передбачає перелік та послідовність процесуальних дій у підготовчій частині судового розгляду кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру. У свою чергу це породжує наукові дискусії та перешкоджає формуванню єдиної судової практики з досліджуваної проблеми.

Стан дослідження

Окремі аспекти судового розгляду кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру досліджували у своїх наукових працях такі вітчизняні та зарубіжні науковці: Б.М. Дердюк, А.В. Ленський, О.В. Міщенко, Б.А. Протченко, М.С. Строгович, Л.Г. Татяніна, С.Я. Уліцький, А.А. Хомовський, Ю.К. Якимович та ін.

Разом з тим у юридичній літературі відсутній комплексний підхід до проведення процесуальних дій у підготовчій частині судового розгляду у кримінальному провадженні зазначеної категорії.

Враховуючи зазначене, **метою статті** є розкриття порядку проведення підготов-

чої частини судового засідання у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру.

Для досягнення вказаної мети вирішенням підлягають наступні завдання: 1) встановлення переліку осіб, участь яких у судовому розгляді кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру, є обов'язковою; 2) з'ясування порядку прийняття рішення про доцільність участі особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру; 3) розкриття особливостей встановлення особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішується питання про їх застосування; 4) обґрунтування необхідності вручення копії клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру як особі, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішується питання про їх застосування, так і її захиснику та законному представнику; 5) дослідження порядку роз'яснення особі, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру, і її законному представнику процесуальних прав та обов'язків під час судового провадження;

Виклад основного матеріалу

У підготовчій частині судового розгляду кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру, як і у кримінальному провадженні, яке здійснюється у загальному порядку, відбувається підготовка необхідних умов для встановлення підстав застосування таких заходів. При цьому обов'язковий характер носить виконання вимог ст.ст. 342-346 КПК України. Це однаковою мірою відноситься і до оголошення складу суду і роз'яснення права на відвід (ст. 344 КПК України), заявлення і розгляду клопотань (ст. 350 КПК), навіть якщо їх заявляє психічно хворий. У цій частині судового провадження вирішується питання про можливість розгляду кримінального провадження за відсутності будь-кого з його учасників.

Судове провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру відбувається з обов'язковою участю прокурора, законного представника, захисника (ч. 1 ст. 512 КПК України). Отже, їх відсутність повинна бути для суду підставою для відкладення розгляду і забезпечення явки зазначених осіб до суду.

На обов'язковість участі захисника у провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру звернув увагу ВСУ у Постанові Пленуму „Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування” від 03.06.2005 р. № 7.

Відповідно до п. 5 ч. 2 ст. 52 КПК України обов'язкова участь захисника забезпечується у кримінальному провадженні щодо осіб, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішується питання про їх застосування, - з моменту встановлення факту наявності в особи психічного захворювання або інших відомостей, які викликають сумнів щодо її осудності.

У зв'язку з цим необхідно звернути увагу на те, що питання про залучення захисника у кримінальному провадженні зазначеної категорії підлягає вирішенню не тільки у підготовчій частині судового розгляду у першій, апеляційній чи касаційній інстанціях, але й у судовому засіданні під час розгляду слідчим суддею клопотань, а також скарг на рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування чи прокурора під час досудового розслідування.

Однак, суди не завжди дотримуються зазначених вимог КПК України. Мають місце випадки, коли в судовому засіданні були відсутні або прокурор, або захисник [9].

Особлива увага у підготовчій частині судового розгляду приділяється вирішенню питання про участь у судовому засіданні особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру. Ст. 512 КПК України не зобов'язує, а надає судді право виклику такої особи, якщо цьому не перешкоджає характер розладу психічної діяльності чи її психічного захворювання.

Як свідчать аналіз справ цієї категорії, які розглянув Верховний Суд України в касаційному порядку і в порядку виключного провадження, та узагальнення судової практики, у жодній із розглянутих справ такі особи в судове засідання не викликалися [5].

Як зазначав М.С. Строгович: «Тільки таке захворювання, яке унеможливує участь особи у судовому розгляді, дозволяє суду вирішувати справу в її відсутності, не бачачи її, не вислухавши того, що вона може сказати суду» [7, с. 494-495]. Його позицію підтримують А.В. Ленський і Ю.К. Якимович [2, с. 42]. Однак С.Я. Уліцький стверджував, що душевнохворий володіє правом не бути присутнім в судовому засіданні [10, с. 16]. Його думку спростовує Б.А. Протченко. Він пише: «Це не означає, що суддя має право не викликати в судове засідання особу, щодо якої розглядається справа, якщо характер захворювання не перешкоджає їй брати участь у судовому засіданні» [6, с. 35].

На думку Л.Г. Татяніної, у судовому засіданні мають бути присутні особи, щодо яких ведеться провадження про застосування примусових заходів медичного характеру в тому випадку, якщо вони в момент вчинення суспільно небезпечного діяння перебували в стані патологічного афекту, або страждають психічними захворюваннями, які носять нападopodobний характер, або у яких якісно покращився стан здоров'я настільки, що вони стали здатні усвідомлювати характер своїх дій [8, с. 391].

Враховуючи позиції науковців та правозастосовчу практику, вважаємо доцільним передбачити у ч. 1 ст. 512 КПК України положення про обов'язкову участь у судовому розгляді особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру, якщо цьому не перешкоджає характер розладу психічної діяльності чи її психічного захворювання.

Схожа позиція висловлена Верховним Судом України, який зазначив: «... з урахуванням положення ст. 512 КПК України, статей 3, 25 Закону «Про психіатричну допомогу» № 1489-III, п. 5 Принципу 18 «Процедурні гарантії» Додатка до Резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 18 лю-

того 1992 р. № 46/119 «Захист осіб з психічними захворюваннями та поліпшення психіатричної допомоги», у якому також передбачено, що пацієнт і його представник мають право бути присутніми на будь-якому слуханні, брати участь у ньому та бути заслуханими, у п. 10 постанови Пленум звернув увагу судів на забезпечення участі у судовому засіданні захисника та особи, щодо якої вирішується питання про застосування примусових заходів медичного характеру (за винятком випадків, коли цьому перешкоджає характер її захворювання) або ж отримати письмову відмову в разі її небажання бути присутньою» [5].

Таким чином, для суду виклик особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру, - це одночасно і право, і обов'язок. Такий обов'язок виникає не тільки під час судового розгляду, але й під час призначення підготовчого судового засідання незалежно від викладеної у клопотанні про застосування примусових заходів медичного характеру позиції слідчого та прокурора щодо можливості забезпечення участі такої особи під час судового провадження за станом здоров'я.

Враховуючи зазначене, вважаємо за доцільне ч. 2 ст. 314 КПК України після слів «Підготовче судове засідання відбувається за участю прокурора, обвинуваченого» доповнити текстом наступного змісту «особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру (за винятком випадків, коли цьому перешкоджає характер її захворювання), законного представника» і далі по тексту.

У випадку неявки особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру, питання про можливість продовження судового розгляду чи необхідність його відкладення вирішується у загальному порядку. Недотримання зазначених вимог, на нашу думку, повинно розглядатись як істотне порушення норм кримінального процесуального Закону та бути підставою для скасування судового рішення.

Необхідно погодитися з думкою О.В. Міщенко про те, що при вирішенні питан-

ня про участь особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру, суд повинен виходити тільки зі стану її здоров'я, але аж ніяк з недоцільності її присутності в силу того, що вона не може давати показання і брати участь у дослідженні доказів.

Вирішення питання про участь особи з психічним розладом у судовому засіданні суддя (суд) приймає з урахуванням думки експерта-психіатра. І в тих випадках, коли відповідь експерта буде позитивною, на суд повинен покладатися обов'язок виклику такої особи в судові засідання.

На думку О.В. Міщенко, для вирішення зазначеного питання суду достатньо отримати консультативні довідку лікаря-психіатра, а у випадку якщо ж в ході проведення експертизи на досудовому розслідуванні ставилося питання про можливість участі психічно хворого у процесуальних діях, і якщо його стан не погіршився, то таким висновком можна керуватися в суді. Якщо ж це питання не порушувалося органами досудового розслідування, то письмову думку фахівця може бути оформлено у вигляді довідки лікаря-психіатра [3, с. 146].

Відстоюючи доцільність участі особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру, в суді, А.А. Хомовський зазначив, що це дозволяє суду самому вирішити, критично ця особа ставиться до вчиненого, до свого хворобливого стану, чи здатна вона розуміти, що відбувається і т.п. [11, с. 10]. Така позиція викликає заперечення, оскільки думка фахівця є більш компетентною з цього питання, ніж думка суду.

Заслугує на увагу з цього приводу позиція Л.Г. Татьяніної, яка вважає, що перед прийняттям рішення про виклик особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру, в судові засідання, судді необхідно провести огляд цієї особи лікарями-психіатрами, з'ясувати їхню думку про можливість її участі у судовому розгляді. У разі негативного висновку викликати її в судові засідання не доцільно.

У юридичній літературі неодноразово висловлювалася думка про обов'язкову

участь експертів-психіатрів у судовому розгляді кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру [13, с. 499; 12, с. 127; 7, с. 495; 6, с. 34; 2, с. 43]. Причому, залежно від конкретних обставин, суд може викликати в судові засідання всіх експертів, що давали висновок, або одного з них.

Участь експерта дозволяє суду з'ясувати всі складні питання, пов'язані з поведінкою хворого особи, і об'єктивно дослідити висновок експертизи. У випадку, якщо суд викликає експертів, які раніше не брали участь при проведенні експертизи, то він повинен винести ухвалу про призначення повторної експертизи.

Особливо важливе значення для захисту прав і законних інтересів осіб, щодо яких передбачається застосування примусових заходів медичного характеру, має участь у судовому засіданні їх законних представників.

Чинний КПК України не визначає перелік прав, якими можуть користуватися законний представник.

Вважаємо, що законні представники особи, щодо якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру, повинні бути наділені такими ж правами, якими закон наділяє саму цю особу, а також правами, які надані законним представникам неповнолітнього або особи, визнаної у встановленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною.

Зі змісту ч. 1 ст. 512 КПК України вбачається, що неявка законних представників є підставою для відкладення судового розгляду, а також, як вже зазначалось, підготовчого судового засідання. Таку позицію вважаємо виправданою, оскільки незалежно від участі у судовому засіданні представленої особи законні представники забезпечують її права і законні інтереси і більше повне встановлення даних про особу, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру.

Таким чином, що у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру судам необхідно розглядати випадки неявки або несвоєчасної явки в судові засідання без по-

важкої причини учасників провадження.

Якщо в судовому засіданні бере участь особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру, суд повинен встановити її особу, а у підготовчому судовому засіданні також перевірити факт своєчасності вручення їй копії клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру.

Під час встановлення особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, суду на виконання вимог ст. 348 КПК України необхідно з'ясувати не тільки її прізвище, ім'я, по батькові, місце і дату народження, місце проживання, заняття та сімейний стан, але й психофізіологічний стан. У випадку, якщо особа скаржиться на погане самопочуття, то суддя повинен перевірити можливість участі такої особи у судовому розгляді.

Перевіряючи факт своєчасності вручення копії клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру, суд повинен встановити отримання її не тільки особі, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру, її захиснику та законному представнику [4, с. 95]. Пропонується направляти копію клопотання захиснику за місцем його роботи в адвокатуру, законному представнику – вручати під розписку у прокуратурі або надсилати поштою з повідомленням про вручення [8, с. 389].

Законний представник, діючи у кримінальному провадженні від імені представленої ним особи, повинен ознайомитися з копією клопотання, щоб мати можливість належним чином підготуватися до судового засідання. Законом встановлено для цього термін: не менше п'яти днів (термін з дня надходження клопотання до дня підготовчого судового засідання).

Якщо особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру, в силу свого стану здоров'я не може бути присутньою в судовому засіданні або не здатна адекватно розуміти, що відбувається, то, вважаємо, що у таких випадках необхідно передбачити

обов'язок головуючого судді оголосити анкетні дані такої особи.

Важливе значення має роз'яснення особі, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру, і її законному представнику процесуальних прав та обов'язків під час судового провадження (ст. 345 КПК України).

Виходячи з аналізу чинного законодавства, юридичної літератури і узагальненої практики можна прийти до наступного висновку.

Особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру, під час судового провадження наділяється правами та несе обов'язки, які могли б бути сформульовані в такій редакції: «Особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру, має право давати пояснення; подавати докази; заявляти клопотання; мати захисника з моменту, передбаченого цим Кодексом; брати участь при провадженні процесуальних дій; брати участь у дослідженні доказів і в судових дебатах; заявляти відводи; знайомитися з журналом судового засідання; оскаржувати судові рішення; знати про подані скарги і подавати на них заперечення; брати участь у судовому розгляді заявлених скарг; захищати свої права та законні інтереси будь-якими іншими засобами і способами, не суперечать закону.

Особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру, зобов'язана виконувати правила провадження судово-психіатричного огляду; з'являтися за викликом суду; дотримуватися порядку в судовому засіданні; підкорятися розпорядженням головуючого. Якщо в силу психічного розладу, зазначена особа не в змозі самостійно здійснювати свої процесуальні права, то суд зобов'язаний роз'яснити ці права її законному представнику».

Щодо законного представника, то, як вже зазначалось, чинне законодавство його також не називає серед осіб, яким роз'яснюються процесуальні права. Між тим, зі змісту ст. 345 КПК України ви-

пливає, що судовий розпорядник роздає пам'ятку про права та обов'язки усім особам, які беруть участь у судовому розгляді, в тому числі законному представнику.

Особливо важливим є вручення такої пам'ятки, а у необхідних випадках і роз'яснення прав і обов'язків законного представника з огляду на те, що у кримінальних провадженнях про застосування примусових заходів медичного характеру законний представник, як вже зазначалось, часто діє замість особи, а не поряд з нею. Хворобливий стан психічно хворого не дозволяє законному представнику погоджувати з ним позицію у судовому провадженні. З тієї ж причини законний представник діє самостійно і тоді, коли в судовому засіданні психічно хворий не в змозі належним чином усвідомити, що відбувається, і реалізувати свої процесуальні права.

Саме зазначені причини обґрунтовують необхідність роз'яснення та надання законному представнику особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру, процесуальних прав.

Висновки і перспективи подальших розвідок

Таким чином, особливості підготовчої частини судового розгляду у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру головним чином обумовлені психічним станом особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру, негативним впливом процедури кримінального провадження на осіб, які мають психічні відхилення, їх здатністю самостійно здійснювати захист своїх прав та законних інтересів.

З огляду на необхідність забезпечення обов'язкової участі захисника у кримінальному провадженні щодо осіб, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішується питання про їх застосування, питання про його залучення вирішується не тільки у підготовчій частині судового розгляду у першій, апеляційній чи касаційній інстанціях, але й у судовому засіданні під час роз-

гляду слідчим суддею клопотань, а також скарг на рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування чи прокурора під час досудового розслідування.

За умови, якщо характер розладу психічної діяльності чи психічного захворювання особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру, не перешкоджає її участі у судовому розгляді, обов'язковим для суду є також виклик цієї особи. Такий виклик здійснюється незалежно від викладеної у клопотанні про застосування примусових заходів медичного характеру позиції слідчого та прокурора щодо можливості забезпечення участі такої особи під час судового провадження за станом здоров'я.

Для вирішення питання про участь у судовому розгляді особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру, головуючому необхідно провести огляд цієї особи лікарями-психіатрами, з'ясувати їхню думку про можливість її участі у судовому розгляді.

З метою ефективного захисту прав та законних інтересів особи, щодо якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру, її законні представники повинні бути наділені такими ж правами, якими закон наділяє саму цю особу, а також правами, які надані законним представникам неповнолітнього або особи, визнаної у встановленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною.

Література:

1. Інструкція з діловодства в місцевих загальних судах, апеляційних судах областей, апеляційних судах міст Києва та Севастополя, Апеляційному суді Автономної Республіки Крим та Вищому спеціалізованому суді України з розгляду цивільних і кримінальних справ, затверджена наказом Державної судової адміністрації України від 17 грудня 2013 року № 173 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: <http://dsa.court.gov.ua/userfiles/Nakaz%20173.pdf>.
2. Ленский А.В. Производство по принуждению принудительных мер медицинского характера / А.В. Ленский, Ю.К. Якимович. – М.: Юрист, 1999. – 48 с.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджуються теоретичні та практичні проблеми проведення підготовчої частини судового засідання у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру. На основі положень чинного законодавства України автор встановлює переліку осіб, участь яких у судовому розгляді кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру, є обов'язковою. З урахуванням позицій науковців аналізується доцільність та порядок прийняття рішення про участь у судовому розгляді особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру.

SUMMARY

There are explored theoretical and practical problems of procedure of the preparatory part of the trial in the criminal proceedings about application of compulsory medical measures. On the basis of current legislation of Ukraine the author reveals the list of persons whose participation in the proceedings of the criminal proceedings on application of compulsory medical measures is necessary. Based on the position of scientists analyzed feasibility and the procedure for making a decision on participation in the trial of the person on which the application is supposed to compulsory medical measures.

3. Мищенко Е.В. Процессуально-правовое регулирование принудительных мер медицинского характера: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Елена Валерьевна Мищенко. – М., 2003. – 190 с.

4. Овчинникова А.П. Применение, изменение и отмена судом принудительных мер медицинского характера: Процессуальные вопросы: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Антонина Петровна Овчинникова. – М., 1975. – 176 с.

5. Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування: Постанова Пленуму Верховного суду України від 03.06.2005 р. № 7. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/3adf2d0e52f68d76c2256c080037bac9/361d1422d08a1e6dc32570bd0023782b?OpenDocument>.

6. Протченко Б.А. Принудительные меры медицинского характера / Под ред. В.В. Шубин. – М.: Юрид. лит., 1976. – 104 с.

7. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса: В 2-х т. / М.С. Строгович. – Т. 2: Порядок производства по уголовным делам по советскому уголовно-

процессуальному праву. – М.: Наука, 1970. – 516 с.

8. Татьяна Л.Г. Процессуальные проблемы производства по уголовным делам с участием лиц, имеющих психические недостатки (Вопросы теории и практики): дис. ... докт. юрид. наук / Лариса Геннадьевна Татьяна. – Ижевск, 2003. – 560 с.

9. Узагальнення судової практики про застосування районними судами міста Києва та Апеляційним судом міста Києва вимог КПК України щодо забезпечення права на захист. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: <http://kia.court.gov.ua/sud2690/uzah/24>.

10. Улицкий С.Я. Проблемы принудительных мер медицинского характера. Учебн. пособ. / С.Я. Улицкий. – Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 1973. – 28 с.

11. Хомовский А.А. Назначение и отмена принудительных мер медицинского характера / А.А. Хомовский // Сов. юстиция. – 1967. - №11. – С. 9-10.

12. Хомовский А.А. О повышении ответственности принудительных мер медицинского характера как средства предупреждения общественно опасных действий / А.А. Хомовский // Сов. право. – 1966. - № 8. – С. 127-131.

13. Чельцов М.А. Советский уголовный процесс. 4-е изд. / М.А. Чельцов. – М.: Госюриздат, 1962. – 504 с.